

Оригинални научни рад

УДК: 316.334.56:949.711.3 (497.11 SREM“17/18“)

DOI: 10.7251/FLZB2001067G

Сремска трговишта у XVIII и првој половини XIX века

Владан Гавриловић¹

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Сажетак: Срем се и данас, као и у ранија времена, налази на важној раскрсници путева на Балканском полуострву и владавина над овом територијом увек је значила вредности у односу на друге. Хабзбуршка монархија је, у пошуности, завладала и Сремом, после одлука Пожаревачког мира 1718. године. После тога почиње убрзани развој сремских средина, изв. трговишта, о којима је реч у овом раду. Упоредивањем различитих пописа с краја XVIII и прве половине XIX века, покушали смо да прикажемо демографску слику сремских средина, које су, у највећој мери насељене, као и данас, српским становништвом. Такође, на основу изнетих података указали смо и на њихов убрзани привредни развој. Примера ради, у оквиру провинцијског (грађанског) дела Срема најубрзанији економски, а и демографски развој, у овом периоду, имала је Рума, чији се број становника увећао за толико једну половину. Исто тако, расла су и развијала се места у Сремској војној граници, пре свих Земун, чије је становништво порасло за њених двадесет година за једну четвртину.

Кључне речи: Хабзбуршка монархија, Срем, Срби, трговишта, демографија, привреда.

Срем је имао изузетан географски положај у Хабзбуршкој монархији. Преко њега је ишао главни трговачки пут од Солуна према Бечу, њега су окруживали Дунав и Сава, који су га повезивали с Угарском, Аустријом, Славонијом и Хрватском. Срем се такође налазио у средишту Карловачке митрополије у којој је било обједињено Српство у целој Монархији. У њему је била најживља традиција о српској државности проткана кроз седиште митрополије у Сремским Карловцима, посебно негована и чувана у фрушкогорским манастирима – расадницима српске писмености и чуварима традиције српске државности. Исто тако, преко Срема се одржавала најбржа, а уједно и најживља веза с народном матицом, односно са Србијом.²

Срем је у потпуности ушао у састав Монархије тек одлукама Пожаревачког мира (1718), када је подељен на Оделскалкијев и Коморски, да би 1728. већи део коморског Срема био додељен спахијама. Од 1745. године Срем је био наново подељен на два дела: на Сремску жупанију, са седиштем најпре у Илоку, а потом у Вуковару, и Сремску војну границу, која је укључивала, осим Петроварадинске ре-

* gavra1@yahoo.com

2 Владан Гавриловић, *Срби у градовима Срема 1790–1848*, (Нови Сад: Невкош - Источник, 1995), 5.

гименте, са седиштем у Митровици, и војно граничарске комунитете: Земун, Карловце и Петровадин.³

У освит XIX века у целом Срему било је око 170.000 становника свих вероисповести и то нешто више у жупанијском Срему (око 90.000) него у Војној граници (око 80.000).⁴ Процент српског становништва био је нешто већи у Војној граници (око 70%) него у Жупанији (65%).⁵ Од тога је у жупанијским трговиштима и градовима највише Срба било у Иригу и Шиду, где су представљали апсолутну већину, око половине у Руми и Вуковару, док их је знатно мање било у Илоку.⁶ Правни положај градова у Сремској жупанији био је доста различит. Вуковар, Илок и Шид имали су само урбаријални уговор са својим спахијама, који су обнављали после одређеног броја година, док су Рума и Ириг имали „вечите“ уговоре који су, с обзиром на немогућност мењања клаузула у њима, били пуно повољнији од урбаријалних уговора.⁷ С друге стране, правно гледано, сви уговори трговишта (*oppidum*) без обзира на статус су привилегије, сличне онима које су издаване Слободним краљевским градовима у Угарској. Трговиштем је постајало оно развијено насеље које је могло обезбедити барем један вашар годишње.⁸

У погледу броја становника, упоређивањем више пописа (из 1789, 1810. и 1828. године), сремска трговишта у Жупанији доносе следеће податке: као најмањи Шид, који је 1789. имао 2187, 1810. године – 2952, а 1828. имао је 3306 становника свих вероисповести; затим Илок – 2304 становника 1789, 1810. – 2994, а 1828. године 3409 становника; потом Стари Вуковар – 3065 становника по Попису из 1789, а према Попису из 1810. – 3757 и 4021 становник различитих веро-

3 Славко Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, (Нови Сад: Филозофски факултет, 1979), 12-19; Славко Гавриловић, „Граничарски војни комунитети и штабска места у Сремској војној граници (XVIII-XIX век)”, *Зборник Матице српске за историју*, 65-66, (2002), 8-9.

4 Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, (Београд – Ваљево: Гутенбергова галаксија, 1997), 20, 64.

5 Гавриловић В., *Срби у градовима Срема*, 10.

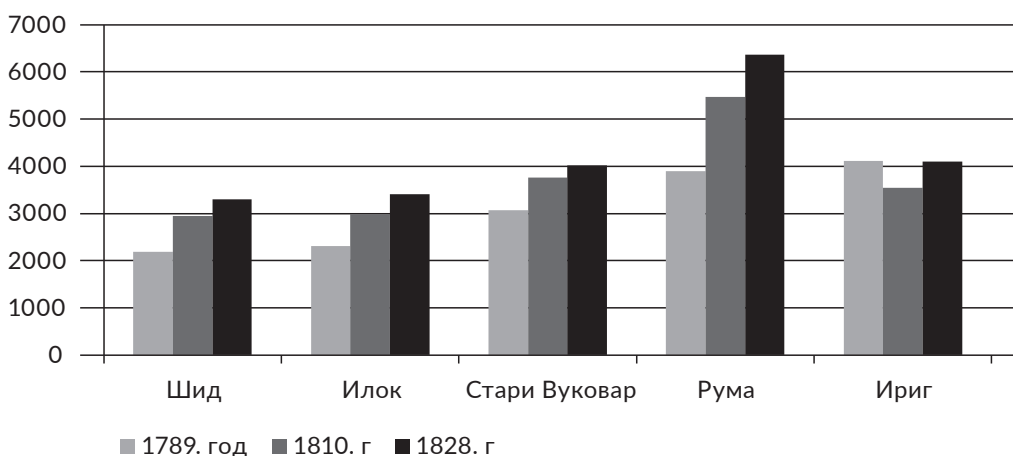
6 Гавриловић С., *Срем пре и у току*, 20.

7 Гавриловић В., *Срби у градовима Срема*, 12.

8 О статусу трговишта и Слободних краљевских градова поближе : Zlatko Herkov, *Грађа за финансијско-правни рјеџник феудалне епохе Хрватске*, књ. I-II, (Zagreb: JAZU, 1956), *passim*; Slaven Bačić, *Povelje Slobodnih kraljevskih gradova Novog Sad, Sombora i Subotice*, (Subotica: Gradska biblioteka, 1995), *passim*; Владан Гавриловић, *Дипломатички списи код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*, (Ветерник: ЛДИЈ, 2001), 83-84.

исповести према Попису из 1828. године. Пораст је забележен и у Руми, која је 1789. имала 3894, а 1810. године 5477, а 1828. године 6367 становника свих вероисповести, односно за непуних 50 година, становништво Руме се увећало за 24,1%.⁹ На крају бележимо Ириг, који је 1789. имао 4121 становника, а 1810, услед катастрофе изазване кугом, забележено је 3544 становника, односно 7,52% мање. Приметан раст је поново забележен 1828. када је Ириг имао 4105 становника, односно само 16 становника мање него 1789. године.¹⁰

Број становника (трговишта у Сремској жупанији):

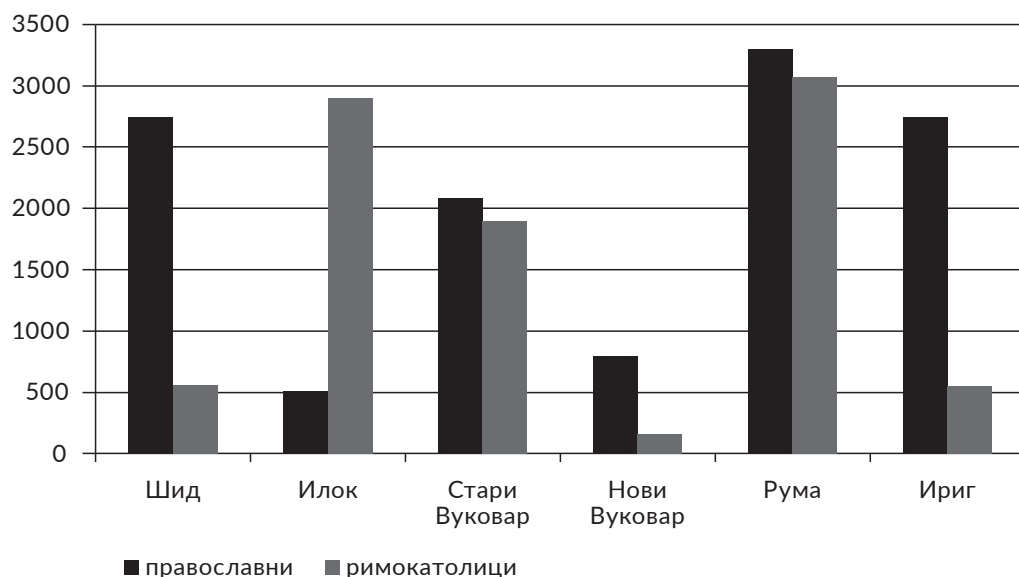
Земаљски порески Попис из 1828. године утолико је занимљивији за истраживаче јер пружа и информације о структури становништва сремских трговишта у погледу вероисповести и укупног броја домова. На основу тога је забележено да је Шид 1828. године имао укупно 465 домова свих вероисповести, од чега је било 557 римокатолика и 2747 православних, затим је забележено у Илоку укупно 540 домова и 2901 римокатолик, као и 508 православних, а у Старом Вуковару је забележено 809 домова, у којима је становало 2081 римокатолик и 1892 православна, као и 46 протестаната. Такође у Новом Вуковару, претежно насељеном немачким становништвом, забележено је 169 домова, при чему 797 католика, 158 православних, 20 протестаната, као и, по први пут у

9 Ludovicus Nägy, Notitiae politico-geographico statisticae Inclytu Regni Hungariae partiumque eidem adnexorum, tomus secundus, liber primus, (Buda 1829), p.32 – 34; Гавриловић С., *Срем пре и у току*, 20.

10 Nägy, Notitiae politico-geographico statisticae, p. 32; Гавриловић С., *Срем пре и у току*, 20.

неком сремском трговишту, забележено је 42 Јевреја, односно 1017 становника.¹¹

Број православних и римокатолика 1828. (трговишта Сремске жупаније):

У Руми су 1828. забележена 1464 дома, при чему 3296 римокатолика и 3071 православни. Напослетку, у Иригу је забележено 739 домова, при чему 559 католика и 2747 православних становника.

Почетком XIX века није се још у таквој мери осетила стагнација, па и опадање српског живља у Жупанији, док се истовремено повећавао број Немаца, Мађара, Словака и Русина. Најбољи показатељи оваквог стања су жупанијски пописи из 1810, 1825. и 1847. године. По попису из 1810, број Срба – мушкараца у жупанији је износио 32.772; 1825. – 34.023, а 1847. – 32.819, односно за скоро 2.000 мање него 20 година пре тога. Истовремено је у жупанији повећан број католика-мушкараца, готово за 1/3, тј. од 13.277 (1810) на чак 18.099 (1847).¹²

Уколико надаље посматрамо Попис из 1828. године, можемо извући одређене закључке у вези са укупним бројем становника у жупанијским трговиштима и бројем

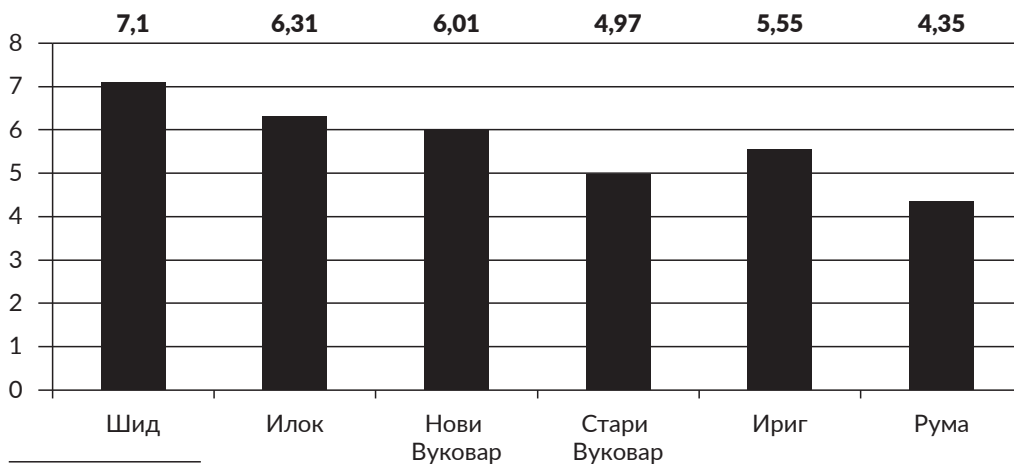
11 Nàgy, Notitiae politico-geographico statisticae, p. 32-34; Славко Гавриловић, *Јевреји у Срему у XVIII и првој половини XIX века*, (Београд: САНУ, 1989), 13-45.

12 Гавриловић С., *Срем пре и у току*, 21.

домова, односно израчунати просек становника у једном дому и тиме потврдити теорију о томе да је у напреднијим срединама (већим трговиштима) просек становника по дому био мањи, него у другим, чисто пољопривредним или граничарским срединама.

Шид је био најмања средина са укупно 3306 становника обеју вероисповести (нема протестаната и Јевреја), који су становали у 465 домова, што би у количнику износило 7,1 становника по дому. Илок је био нешто напреднија средина, што се огледало и у броју становника по једном дому. Он је имао укупно 3409 становника обе вероисповести (такође није било протестаната и Јевреја), а они су били настањени у 540 домова, односно у просеку је било 6,31 становника по дому. У старом Вуковару напредак је био још изразитији. У њему је укупно било 4021 становник, од чега 98,81% припадника католичке и православне заједнице и 1,19% припадника протестантске заједнице.¹³ Они су становали у 809 домова, односно просек по дому износио је 4,97 становника. За разлику од Старог Вуковара, у Новом (претежно немачком) Вуковару, било је укупно 1017 становника свих конфесија (католици, православни, протестанти, Јевреји), који су становали у 169 домова, односно по просеку 6,01 становник по дому.¹⁴

Просек становника по дому:

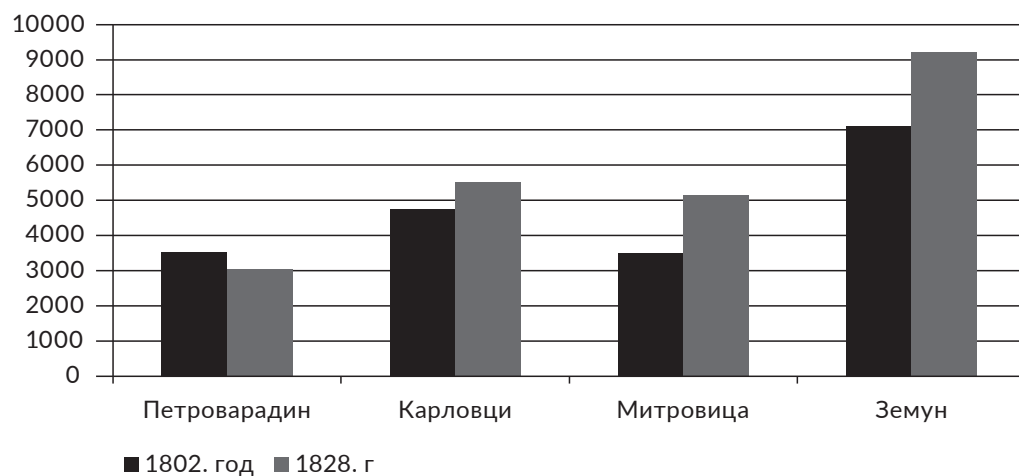
13 Од укупно 4021 становника, било је 48 протестаната, Јевреја није било у Старом Вуковару (Nagy, Notitiae politico-geographico statisticae, p. 33).

14 Католика и православних је било 93,9%, Јевреја 42 (4,13%) и 20 протестаната (1,97%) (Nagy, Notitiae politico-geographico statisticae, p. 33-34).

Ириг и Рума су такође, биле развијеније градске средине (трговишта) као и Стари и Нови Вуковар, о чему сведочи њихов број становништва распоређен са бројем домова. У Иригу је укупно становало 4105 становника двеју вероисповести (католичке и православне, без протестаната и Јевреја) у 739 домова, односно 5,55 особа по једном дому. У Руми је становало 6367 становника двају вероисповести (католичке и православне, без других конфесија) распоређених у 1464 дома, односно 4,35 становника по дому.¹⁵

С друге стране, у истом раздобљу (другој половини XVIII века) међу градска насеља у Сремској војној граници убрајамо Слободне граничарске општине или комунитете и штапска места. На основу пописа становништва из 1787. и 1802. године проведеног у војним комунитетима, као и Пореског земаљског пописа из 1828. г. стање је било следеће : у Земуну је 1787. било 4468 становника, 1802. године 7089, а 1828. чак 9197; Карловци 1787. године 3163, 1802. г. 4745, а 1828. г. 5499 становника. Надаље, у Митровици је 1802/3. забележено 3489 становника, а 1828. године готово за трећину више, односно 5132 становника. У Петроварадину је забележен мањак становништва, од 3512 становника 1802. године, да би 1828. г. било 3033 становника свих вероисповести.¹⁶

Број становника (гр. комунитети и штапска места, Петроварадинска регимента):

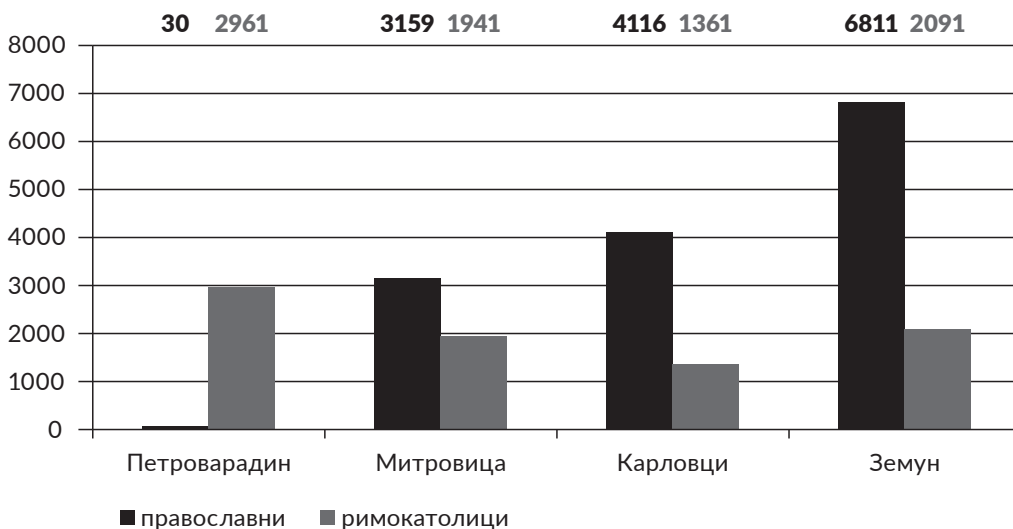

15 Nàgy, Notitiae politico-geographico statisticae, p. 32-33.

16 Nàgy, Notitiae politico-geographico statisticae, p. 182-183; Славко Гавриловић, *Срем пре и у току Српског народног покрета 1848-1849*, 64-65, 69.

Уколико даље анализирамо Земаљски порески попис Угарске из 1828. године у оквиру граничарских комунитета Петроварадинске регименте, посматрано кроз бројчано стање православних и римокатолика, увиђамо следеће: најмање православних, само 30, становало је у Петроварадину, у коме је забележено 2961 римокатолик. Осим њих у њему је становало и 32 протестанта, као и 10 Јевреја. Сви они били су настањени у 307 домова. У Митровици, као штапском месту Регименте, у 419 домова становао је 1941 римокатолик и 3159 православних, као и 32 протестанта (Јевреја није било). Надаље, у Карловцима је у 492 дома био настањен 1361 припадник римокатоличке вероисповести и 4116 православне, као и 22 протестантске, док је у Земуну, као највећем комунитету, у 1112 домова, становало 2091 римокатолика, 6811 православних, 6 протестаната и 289 Јевреја.¹⁷

Број православних и римокатолика 1828. (гр. комунитети и штапска места, Петроварадинска регимента):

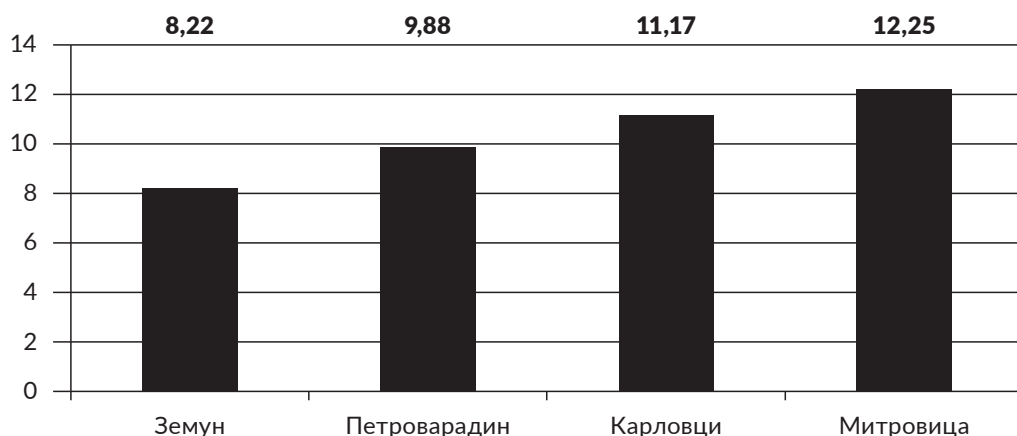

С обзиром на укупан број домова у сваком од комунитета и штапском месту, као и укупног броја становника, можемо изнети процену настањености становника по једном дому. У Петроварадину је укупно било 3033 становника, који су

17 Nàgy, Notitiae politico-geographico statisticae, p. 182-183.

били настањени у 307 домова, што би у просеку настањености по једном дому износило 9,88 душа. У Митровици је у 419 домова становало 5132 становника, односно 12,25 душа по једном дому. Надаље, у Карловцима је у 492 дома било настањено 5499 становника, односно 11,17 душа по једном дому, а у Земуну је 9197 становника настањено у 1112 домова, односно 8,26 душа по једном дому.¹⁸

Просек становника по дому:

Овакви резултати потврђују раније тезе већине историчара и демографа о мањој настањености по дому у Жупанији, него у Граници, као и о већој привредној развијености Жупаније у односу на Војну границу. Такође, ако се наведени резултати у погледу Сремске жупаније и Петроварадинске регименте посматрају из угла константног повећања становништва, уочавамо да овакав раст можемо приписати већој привредној активности, стварању бољих услова живота, бољим хигијенским и здравственим условима.

У привреди сремских градова најважније место заузимали су занати, којих је било, како „балканских“, тако и „европских“, и то свих грана. Нарочито је забележен велик број кројача, ћурчија, обућара, ковача, пекара. У сваком граду било је стотинак и више занатских мајстора, а још више калфа и шегрта.¹⁹ Занатлије

18 Nàgy, Notitiae politico-geographico statisticae, p. 182-183.

19 Гавриловић В., *Срби у градовима Срема*, 15-16.

су биле организоване у цехове (еснафе) над којима су надзор вршиле жупанијске и војне власти. Махом су преовладале ситне и средње занатлије, а међу њима је највише било Срба и Немаца. Број трговаца био је много мањи од броја занатлија, али се у њиховим рукама налазио највећи део капитала. Трговаца је такође било разних врста: житарских, сточних, винарских, дућанских. Међу њима највише је било Срба. Сремски производи, пре свих вино, извожени су у остале делове Монархије, а врло често су због свог квалитета красили и саму царску трпезу. Исто тако, стока је навелико довожена из Србије, прехрањивана у Срему, а потом извожена у Бају и Шопрон, као највеће сточне пијаце у Монархији. Колонијална и мануфактурна роба доношена је из Аустрије и Немачке и преко Осијека и Новог Сада красила је домове сремских трговишта.²⁰ Управо су српски трговци чинили покретачку снагу младог, српског грађанског сталежа који се потпуно формирао крајем XVIII века у Монархији.

Поред трговаца и занатлија значајну улогу у сремским трговиштима имало је православно свештенство које је било ослобођено од феудалних дажбина, а од својих многобројних верника остваривало је лепе новчане приходе. У сремским трговиштима било је и доста ратара, нарочито виноградара, који су били у повољнијем положају него сељаци-кметови под спахијама.²¹

У погледу важности занатског и трговачког елемента пре свих у Жупанији треба издвојити Вуковар, који је био у поседу грофовске породице Елц. Бројност трговаца и занатлија у њему помиње угарски гроф Доминик Телеки деведесетих година XVIII века на свом путу кроз Срем. Слични су извештаји о Вуковару средином XIX века, у којима се он помиње као једно од битних сремских трговишта с много занатлија, развијеним рибарством, свиларством и трговином.²² Он је такође први од сремских трговишта имао своју самосталну и изграђену цеховску организацију још у другој половини XVIII века.²³

За Руму, посед грофова Пејачевића, подаци говоре као о једном од најперспективнијих и најбрже развијених сремских трговишта. Занатством су се, као и у

20 Гавриловић В., *Срби у градовима Срема*, 16–17.

21 *Ibid.*, 18.

22 Гавриловић С., *Срем пре и у току*, 56.

23 *Ibid.*, 56–57.

Вуковару, највише бавили Немци и Срби. Немци првенствено европским занатима, а Срби и европским и балканским. За разлику од Вуковара, који никада није постао већински српски град, у Руми је ситуација била другачија. Срби почињу потискивати Немце негде око 1780. године, када је немачки удео у становништву Руме пао на 40%, да би се у XIX веку тај однос још више повећао у корист Срба.²⁴ Нове групе српског становништва дошле су у Руму из Србије у време Кочине крајине (1788). Поприличан број њих се задржао у Руми одрекавши се турског и примивши аустријско поданство.²⁵ Све ово је допринело да Рума у XIX веку прерасте у далеко највеће градско насеље у Сремској жупанији с највећим процентом српског становништва.²⁶

Ириг, који је такође био у поседу породице Пејачевић, имао је другачију и много тежу судбину у XVIII веку. Први пут је страдао 1717, када су се Турци изненада пробали у Срем у току аустро-турског рата 1716–1718. године.²⁷ Нови аустро-турски рат од 1737. до 1739. донео је Иригу и прву кугу, која је многе покосила.²⁸ Ипак је Ириг средином XVIII века био једно од највећих насеља у жупанији с изразито великим процентом православног становништва, чији се број стално повећавао, те је 1795. бројао 4.813 душа. Овај прилив становништва Ириг је дуговао свом положају, налазећи се на путу који је доњи Срем повезивао с Подунављем и Бачком, као и то што се налазио у изразито виномродном крају у коме је новчана привреда била врло жива. Зато је у њему забележен велики број трговаца и занатлија, претежно Срба.²⁹ Доласком друге најезде куге 1795, успешан и сталан развој Ирига био је немилосрдно заустављен. Куга је покосила половину његовог становништва и нанела му непроцењиве материјалне

24 Наталитет Срба био је скоро двоструко већи од немачког, што је проузроковало стално опадање немачког становништва (Славко Гавриловић, *Рума-трговиште у Срему 1718-1848/49*, Нови Сад: Филозофски факултет, 1969), 49.

25 Гавриловић С., *Рума*, 50.

26 Ibid., 52.

27 Испред Ирига се у зиму 1717. одиграла битка у којој су Турци посекли преко 100 Ирижана, као и граничарски одред од близу 300 људи са његовим командантом капетаном Адамом Монастирлијом. (Славко Гавриловић, *Ириг, трговиште у Срему 1687-1849*, (Нови Сад - Ириг: Прометеј - Српска читаоница, 1994), 8-9; Владан Гавриловић, „Погибија обер-капетана Адама Монастирлије код Ирига 1717. године”, Споменица архива Срема, 3, (2004), 227-235).

28 Гавриловић С., *Ириг*, 13-14.

29 Гавриловић С., *Ириг*, 30-31; Гавриловић С., *Срем пре и у току*, 57.

штете.³⁰ Иако је после тога варош прешла из урбаријалног у повољније уговорно-урбаријално стање (1800), Ириг је почео заостајати и препуштати примат најбројнијем и најјачем српском средишту у Жупанији – Руми.

Илок је био седиште истоименог Одескалкијевог спахилука. Имао је већинско католичко становништво и Срби нису имали значајнију улогу у њему. Иако је имао урбаријални уговор с породицом Одескалки, није постао значајно економско средиште. Тежиште његове привреде било је на виноградарству, воћарству и риболову. Скоро сва трговина у њему била је у рукама Срба и посрбљених Цинцара. Значају вароши доприносили су фрањевачки самостан и велелепни дворца Одескалкија.³¹

Шид је био у саставу Подунавске војне границе до њеног расформирања 1745. године, да би те године прешао под коморску управу, која се формирала на делу територија бивше Границе и трајала до 1777. године, иако се територијално налазио у жупанијском Срему.³² Представљао је највеће насеље у сремском коморском спахилуку. Имао је већ преко 200 кућа 50-их и 60-их година XVIII века.³³ У њему је тада било 1896 православних према свега 16 католика, већином Немаца.³⁴ Да би се некако разбила ова апсолутна српска већина, 1777. је одлучено да се Шид, после укидања коморске управе у Срему, преда крижевачким унијатским бискупима, као њихов спахилук. Довођењем Русина 1803. на Шидско властелинство покушала је крижевачка бискупија да поунијати Србе и да Шид начини својом тврђавом за даље планирано унијаћење по целом Срему.³⁵ Ипак овај покушај је остао без икаквог успеха, а Шид је сачувао свој изразити српски карактер, који је био видљив и у трговини и занатству које су и у XIX веку и даље држали већином Срби.³⁶

30 Гавриловић С., *Ириг*, 53.

31 Славко Гавриловић, *Коморски Срему другој половини XVIII века*, (Београд: САНУ, 1995), 7-8, 62.

32 Ibid., 3-15.

33 Ibid., 66.

34 Ibid., 67.

35 Славко Гавриловић, „*Постанак, структура и економисање Шидског властелинства (1777-1848)*”, Зборник Матице српске за друштвене науке, 17, (1957), 29-30, 42.

36 Године 1815. забележено је 84 занатлија у Шиду, од тога и европских и балканских заната, а већина занатлија су били Срби, мањим делом Немци (Славко Гавриловић, „*Занатлије и трговци у Шиду за време спахијске власти (1777-1848)*”, Зборник Матице српске за друштвене науке, 18, (1958), 5.

Дефинитивним протеривањем Турака са сремских простора, одлукама Пожаревачког мира, и доњи (турски) Срем се нашао у Монархији. У њему је прво уведена аустријска војно-коморска управа, која је трајала до 1728. године.³⁷ После тога су створени на тим просторима митровачки, карловачки и земунски спахилук, у којима су истоимена места имала статус спахијских трговишта. Реорганизацијом Војне границе Земун, Карловци и Митровица су се нашли у њеном саставу и од 1745. до 1747. имали су статус трговишта с војном управом. Реорганизацијом Границе одлучено је да се у оквиру ње створе нове организационе јединице – војни комунитети, односно слободне граничарске општине.³⁸ Њиховим настанком тежила се побољшати дотад врло неразвијена привреда у Граници, а исто тако и створити тржиште за аграрно-сточарске производе граничара из оближњих Регименти и становника из Провинцијала.³⁹ Власти су да би то оствариле морале створити повољније услове за рад занатлија и трговаца. Сматрали су да би се довођењем немачких занатлија, као носиоца европских заната, стање знатно поправило. Комунитети би истовремено били ослобођени било какве работе, а исто тако и војне обавезе. Комунитети су добили и одређена аутономна права, пре свега у оквирима грађанске управе.⁴⁰

Земун је први у Срему добио статус војног комунитета 1749, да би 1751. добио градски магистрат. Њега су чинили градски судија (Stadtrichter), 3 већника (присежника) и синдик, као правно лице. Они су представљали уже управно тело, а поред њих постојало је још Унутрашње и Спољно веће, свако састављено од истог броја Немаца и Срба. Већа су обављала послове у граду и у градском атару.⁴¹ Магистрат је исте године при свом настанку (1751) склопио уговор са војним властима о дажбинама и порезу, који су морали сви плаћати, осим хусара, који су вршили активну војну службу. Посебно је интересантна седма тачка овог уговора у којој су поменути Јевреји. Они нису смели пре десет сати изјутра да се сакупљају ни у ни ван градских зидина и да купују од људи

37 Славко Гавриловић, „Граничарски војни комунитети и штабска места у Сремској војној граници (XVIII-XIX век)”, Зборник Матице српске за историју, 65-66, (2002), 8-9.

38 Гавриловић С., *Граничарски војни комунитети*, 10.

39 Ibid., 10-11.

40 Ibid., 10-11.

41 Лазар Ђелап, „Земун-војни комунитет (1717-1881)”, Споменик САНУ, CXVII, (1967), 3-9; Гавриловић С., *Граничарски војни комунитети*, 11.

различите намирнице, пре него што би земунска општина прибавила за своје потребе ове намирнице.⁴² Тим путем управа је желела избећи накупце на улицама Земуна и више цене намирница које су они (Јевреји) овим путем стварали.⁴³ Војна служба је као и у другим комунитетима потпуно укинута већ 1753, али је у Земуну посебним декретом царице Марије Терезије из 1767, због његовог специфичног положаја, морао остати војни гарнизон.⁴⁴ Званичан језик у Магистрату био је немачки, као и у осталим деловима Границе, али је исто тако било и поднесака грађана на српском језику. Градске судије били су Срби и Немци, а обнова Магистрата вршена је сваке три године.⁴⁵ Захваљујући близини турске територије Земун је привлачио многе трговце с обе стране, како Србе, поданике оба Царства, тако и Немце, што му је омогућило да постане не само највећи, него и најјачи економски центар у Сремској војној граници у XVIII веку.

Карловци су 1753. добили статус војног комунитета. Захваљујући томе што су већ били српски духовни центар у Монархији, оваквом одлуком су поспешене економске активности у њима, односно развој занатства и трговине. Зато нимало не чуди да су карловачки трговци, међу њима и чувени Димитрије Анастасијевић Сабов, даровали велике количине новца на добробит српском народу.⁴⁶ Сваки комунитет, па тако и карловачки, није имао опште право грађанства, него су га могли имати само они са покретном и непокретном имовином, односно управо имућнији трговци и занатлије. Осим тога, у комунитетима су постојале још категорије контрибуената, као и привилегованих и заштићених лица.

Привилеговани статус у оквиру Сремске војне границе стекао је и Петроварадин (1748), али не у облику војног комунитета него као слободна стрељачка компанија. Петроварадин је укључен у Петроварадинску регименту, али је над њим јурисдикцију имао Дворски ратни савет у Бечу.⁴⁷ Становници Компаније били су сврстани у две категорије: слободне стрелце (грађане) и бећаре. У

42 Ћелап, *Земун*, 5.

43 *Ibid.*, 5.

44 *Ibid.*, 8.

45 *Ibid.*, 9.

46 Коста Петровић, „Карловци и карловачко становништво од 1753. до 1815”, *Историјски часопис*, IX-X, (1959), 56-57; Гавриловић С., *Граничарски војни комунитети*, 11-12.

47 Гавриловић С., *Граничарски војни комунитети*, 13-14.

катеорију грађана-стрелаца улазили су становници који су поседовали непокретну имовину и на њу били опорезовани. То су били трговци, занатлије, виноградари. У категорију бећара спадали су они становници који су били привремено настањени у граду. Године 1766. у Компанији је било 370 грађанских и 70 бећарских породица.⁴⁸ Становници Петроварадина тог доба били су аустријски Немци и Немци из Рајха, Чеси, Хрвати, а у мањој мери Јермени, Цинцари и Јевреји, док су се у град пробијали тек понеки Срби. Занимања становништва били су занатство, трговина и виноградарство. Тек 1787. када је Буковац прикључен Петроварадину, као слободној стрељачкој компанији, порастао је број Срба у њему.⁴⁹

Последња сремска граничарска варош која је стекла статус комунитета била је Митровица. Када је 1745. испод спахијске власти прешла под војну, постала је Штабно место, а 1765. јој је додељен статус комунитета за војно грађански део њеног становништва.⁵⁰ Настанак Митровачког војног комунитета био је праћен Патентом о насељавању, којим је царица Марија Терезија желела да утиче на јаче насељавање и бржи привредни развитак војних насеља. Тиме је отворен пут досељавању у Митровицу, занатлија Немаца из Рајха, али у мањој мери, те досељавању, у већем броју, трговаца и занатлија из Старе Србије, Македоније, Босне. Митровачки војни комунитет је тиме био доста велико место у XVIII веку, о чему најбоље сведочи попис из 1787, по коме је он имао 909 становника, од тога 607 православних и 302 католика.⁵¹ Одлуком царских власти, као једном од мањих комунитета, Митровици је 1787. укинут комунитетски статус, а она враћена у ранг штапског места, односно обичног трговишта, али је тиме поново обједињено њено целокупно становништво, чиме је њен значај као једног од већих варошких насеља у Срему и даље растао.⁵²

Комунитети су оправдали сва очекивања царских власти. Њиховим настанком умногоме је подигнут привредни ниво у Војној граници, а пре свих развијени трговина и занатство. У свим сремским комунитетима Срби су били већинско

48 Ibid., 14.

49 Ibid., 14-15.

50 Ibid., 15.

51 Ibid., 16.

52 Ibid., 16-17.

становништво, а самим тим и већим делом трговци и занатлије. Значај сремских комунитета биће још више изражен почетком XIX века, избијањем Првог српског устанка, када ће српски трговци поготово у Земуну и Митровици на сваки начин (новцем, оружјем, житом) помагати устанике и бити њихова стална веза са свим Србима у Монархији.

Литература

Ваčić Slaven, *Povelje Slobodnih kraljevskih gradova Novog Sad, Sombora i Subotice*, (Subotica: Gradska biblioteka, 1995).

Гавриловић Владан, *Срби у траговима Срема 1790–1848*, (Нови Сад: Невкош – Источник, 1995).

Гавриловић Владан, *Дипломатички сјиси код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој миџрополији од краја XVII до средине XIX века*, (Ветерник: ЛДИЈ, 2001).

Гавриловић Владан, „Поџидија одер-каџетана Агама Монастирлије код Ирија 1717. године”, Споменица архива Срема, 3, (2004).

Гавриловић Славко, „Посџанак, сџрукџура и економисање Шидској власџелинсџива (1777-1848)”, Зборник Матице српске за друштвене науке, 17, (1957).

Гавриловић Славко, „Занайлије и џрџовци у Шиду за време сџахијске власџи (1777–1848)”, Зборник Матице српске за друштвене науке, 18, (1958).

Гавриловић Славко, *Рума-џрџовишџије у Срему 1718–1848/49*, (Нови Сад: Филозофски факултет, 1969).

Гавриловић Славко, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, (Нови Сад: Филозофски факултет, 1979).

Гавриловић Славко, *Јевреји у Срему у XVIII и џрвој џоловини XIX века*, (Београд: САНУ, 1989).

Гавриловић Славко, *Ириј, џрџовишџије у Срему 1687–1849*, (Нови Сад – Ириг: Прометеј – Српска читаоница, 1994).

Гавриловић Славко, *Коморски Срему другој половини XVIII века*, (Београд: САНУ, 1995).

Гавриловић Славко, *Срем пре и у току Српској народној борби 1848–1849*, (Београд – Ваљево: Гутенбергова галаксија, 1997).

Гавриловић Славко, „Граничарски војни комунистички и штиабска места у Сремској војној граници (XVIII-XIX век)”, *Зборник Матице српске за историју*, 65–66, (2002).

Nagy Ludovicus, *Notitiae politico-geographico statisticae Inclytu Regni Hungariae partiumque eidem adnexorum, tomus secundus, liber primus*, (Buda 1829).

Петровић Коста, „Карловци и карловачко сјановништво од 1753. до 1815”, *Историјски часопис*, IX–X, (1959).

Ђелап Лазар, „Земун-војни комунистички (1717–1881)”, *Споменик САНУ*, CXVII, (1967).

Нерков Златко, *Грађа за финансијско-правни рјечник феудалне епохе Хрватске*, knj. I–II, (Zagreb: JAZU, 1956).

Syrmian market-towns during the 18th and the first half of the 19th century

Vladan Gavrilović

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Summary: Throughout history, and even today, Srem (Syrmia) has been situated on the cross-roads of important routes on the Balkan Peninsula. Therefore, the rule over this area was always an advantage. The Habsburg Monarchy finally became prevalent in Syrmia after the Treaty of Passarowitz in 1718. After this, fast development of some Syrmian areas had started, with the rise of the so-called *market-towns*. By comparing different censuses from the end of the 18th and the first half of the 19th century, the author intended to present the demographic image of the Syrmian areas, mostly inhabited then, as well as now, by Serbian population. On the basis of the analyzed data a fast development of these market-towns is also presented.

Keywords: Habsburg Monarchy, Srem (Syrmia), Serbs, market-towns, demography, economy.